

rozwiązania // Psychologia zdolności. Współczesne kierunki badań / pod redakcją Andrzej E. Sękowski. – Warszawa : Wydaw. Nauk. PWN SA, 2004. – S. 125–140.

3. Kossowska M. Intellegencja, osobowość i osiągnięcia szkolne. – Przegląd Psychologiczny, 2000. – T. 43. – № 1. – S. 81–99.

4. Sękowski A. Wybrane różnice indywidualne a osiągnięcia uczniów zdolnych. – Przegląd Psychologiczny, 1998. – T. 41. – № 112. – S. 105–120.

5. Wasyluk-Kus H. O nauce szkolnej uczniów zdolnych. – Warszawa : PWN, 1971.

ВАЙНОВСЬКА М.К.

ОСОБИСТІТЬ ВЧИТЕЛЯ В ДУХОВНО-ЦІННІСНОМУ КОНТЕКСТІ

Особливістю сучасного етапу розвитку суспільства є ставлення до людини як до найвищої соціальної цінності. Реформування освітньої галузі покликане сприяти орієнтації педагогів на засвоєння гуманістичних цінностей та управління ними у своєму житті й професійній діяльності. Досягнення цієї мети залежить від ціннісного сьогodenня вчителя. Водночас падіння престижу вчительської праці, матеріальні негаразди педагогів зумовили суттєве зниження уваги вчителя до проблем духовного розвитку.

Сучасна філософія освіти спрямована на виявлення суперечностей у педагогічному процесі, вона приводить науковців до глибокого розуміння унікальності кожного суб'єкта освіти, загальнолюдських цінностей, підштовхує до сприйняття того, що будь-які особистісні й різні типи світогляду, культури, освіти відіграють свою унікальну роль у вирішенні найважливіших проблем сучасного людства; несе ідею про те, що всупереч боротьбі протилежностей виникає потреба вибудовування такої діалогової взаємодії між ними, яка згладить суперечності й приведе до зближення протилежних точок зору [8].

Проблема цінностей особистості – одна з найскладніших і суперечливих філософсько-педагогічних проблем. Видатний давньокитайський філософ Конфуцій (551–479 рр. до н.е.) окреслив вагому людську якість “жень”, що виявляється в рисах високодуховної особистості, як благочинність, доброзичливість, справедливість, вірність. Ці якості формуються протягом усього життя людини й не успадковуються біологічно [15, с. 6].

“Соціальне “Я” людини, яке гармонійно вміщує в суб'єктивній формі сукупність суспільно значущих цінностей, створюється в процесі розвитку її морально-духовної свідомості та самосвідомості. При цьому свідомість забезпечує розвиток ставлень до певних моральних норм, їх особистісного смислу, особистісних властивостей, а самосвідомість забезпечує їх емоційно-ціннісну оцінку, тобто приводить до перетворення їх на відповідні особистісні цінності [2, с. 240–241].

Мета статті – розкрити сутність понять: “цінність”, “особистісна цінність”, “духовна цінність” та висвітлити конкретні підходи до формування ціннісної сфери особистості вчителя в післядипломний період.

У наукових працях І.Д. Беха знаходимо визначення: “особистісні цінності... виступають унормованим утворенням, як певні приписи, що задають необхідну чи бажану поведінку...”, що може бути “у вигляді ідеалу, зразка для наслідування...” [2, с. 8].

“У вихованні особистості мірилом унормованості поведінки слугує її відповідність соціальним нормам, тобто вимогам суспільства, до якого належить індивід. Звичайно, цивілізоване суспільство завжди гармонійно поєднує загальнолюдські та національні моральні норми – цінності, які й мусять свідомо привласнити людина” [2, с. 9].

Нам більше імпонує думка вченого про те, що методологічний підхід “...розглядає природу особистісної цінності як суб’єкт-об’єктне утворення, що належить одночасно і суб’єктові, й об’єктивному життєвому світу” [2, с. 9].

Щільно до поняття “особистісні цінності”, на нашу думку, прилягає поняття “духовні цінності”, бо мова йде про “...розвиток гуманної, вільної і відповідальної особистості...”, який “...пов’язаний із системою її духовних цінностей, які є опозицією цінностям утилітарно-прагматичним...” [3, с. 196].

Як зазначає І.Д. Бех, “...розвинуті духовні цінності становлять основу внутрішнього світу особистості...” [3, с. 196].

За науковими позиціями І.Д. Беха можна окреслити коло сфери духовних цінностей (рис. 1).

Рис. 1. Коло сфери духовних цінностей

Це коло повністю виключає честолюбство, владолубство, страх, боягузтво [3, с. 197].

Спробуємо з’ясувати, що таке цінність? Звичайно, ми відразу відхиляємо зведення цінностей до рівня потреб і відносимо це поняття до вищої мети, близької до ідеальної моделі людського самовизначення, до морального аспекту, вищих духовних цінностей, бо саме духовні цінності визначають сенс існування особистості, а кращі духовні здобутки людства відроджують, внутрішньо збагачують особистість.

Знаходимо таке визначення: “...цінність – це духовне формоутворення, що існує через моральні та естетичні категорії, теоретичні системи, утопічні образи, суспільні ідеали, і виступає критерієм оцінювання дійсності людиною та джерелом смислоутворюючої основи людського діяння” [16, с. 386].

Розглядаючи ціннісну сферу особистості вчителя, ми не можемо залишити поза увагою “систему цінностей”.

О. Вишневський зазначає, що “...кожне суспільство будує своє життя відповідно до цінностей, які приймає і в які вірить...”, цінності мають ідеальну природу, бо “...вони є певною системою ідей, фундаментальних понять і цілей, якими живе суспільство...” [4, с. 3].

Найбільше нас зацікавила думка дослідника про те, що існують кодекси цінностей, є цінності, які опредмечуються у формі якості людської душі (зовнішній прояв у певних вчинках, тобто поведінці) [4, с. 3].

Виходить, що універсальним критерієм моральності виявляється єдність загальнолюдських цінностей, гармонійне поєднання інтересів особистості й Батьківщини. Кризовий соціум зумовлює існування суперечливої системи ціннісної сфери не тільки вчителя, а й учнів, бо цінують, насамперед, те, що для них ближче на особистісному рівні. Це зумовлює брак чіткої життєвої позиції, сили волі, витримки, оптимізму, прагнення до самовдосконалення. Саме “цінність” завжди розкриває ступінь наближеності процесів, що існують у соціумі, до вищих духовних цінностей (Краса, Істина, Добро), найважливішим є процес трансформації цінностей (існує об’єктивно) в ціннісну орієнтацію (суб’єктивний параметр) людини [11, с. 25–26].

Ми не можемо ціннісну сферу особистості вчителя розглядати поза духовною стороною професійної діяльності та професійної освіти, бо великого значення надаємо не тільки професійним знанням, умінням і навичкам, а й особистісним якостям вчителя, розрізняємо “фахівців, які володіють методами, засобами, технікою своєї справи, і професіоналів, які володіють, крім того, цінностями, ідеалами і взагалі цілісною професійною культурою” [12, с. 102].

Знаходимо в А. Маслоу: “Вища природа людини спирається на її нижчу природу як на основу, і без цієї основи просто здатна зруйнуватися. Тобто для більшості людства набуття вищої природи немислиме без задоволення природи нижчої. Крім того, вища природа людини спирається також на сприятливі або відносно сприятливі умови навколишнього середовища. Вищі цінності становлять із нижчими одну ієрархію” [9, с. 214].

Виходить, що цінності добра, честі, справедливості, милосердя, гідності, вірності, шляхетності притаманні не кожній конкретній особистості. Це означає, що, з погляду нашого дослідження, ще актуальнішою стає проблема формування ціннісної сфери особистості вчителя. Практика свідчить про те, що нерідко навіть педагоги виявляють бездуховність і близькі до моральної деградації. Бездуховність таких педагогів виявляється в емоційній глухоті, нездатності до морального переживання.

З практики добре відомо, що один педагог – успішний, інший – невдаха.

Від чого залежить успіх? Одного вчителя люблять діти й співпрацюють із ним, іншого – зневажають і чекають, коли закінчиться спілкування.

В.О. Кудін у своїх працях дає відповіді на ці запитання, підкреслюючи, що любов є найважливішою людською цінністю: “Є ще одна велика, яку важко пояснити, сила – це сила любові: до іншої людини, до рідної зе-

млі (Батьківщини). Сила, здатна надихнути людину на подвиг, виправити її недоліки..., перебороти неможливе...”, “...любов до людей, до природи, прагнення до доброти, співчуття горю інших – тільки такі почуття створюють справжню людину” [7, с. 15]. “Сила любові, – підкреслює В.О. Кудін, – завжди у дії, вчинку, звершенні” [7, с. 16].

Виходить, що про людину можна говорити, аналізуючи її вміння любити, але чи можна виховати любов педагога до учня? “Боротися із серцем важко, бо його бажання купуються ціною життя. Саме через це зміна властивостей здійснюється тільки в змінах...” [7, с. 17].

Любов вчителя трансформується в діях, вчинках, діяльності, а це неодмінно знайде відголосок у його відносинах з учнями, в організації навчально-виховного процесу. Педагог, здатний до переосмислення, змінюється на краще сам і може змінити своїх вихованців.

До переосмислення власної дії чи вчинків педагога слід підштовхнути, тобто створити систему таких “підштовхувань”. Іноді самі учні підштовхують учителя до того, щоб він усвідомив свої помилки. Розглянемо таку ситуацію. Шкільне свято. Одні вчителі отримують від учнів букети квітів, іншим не подарують жодної квіточки. Цей факт є таким поштовхом для переосмислення вчителем, що ніяких інших засобів впливу на педагога з метою зміни його на краще не вигадати, подарована квітка – це виражена любов учня до вчителя. Значить, учитель дарував учням свою любов і повагу. В.О. Кудін застерігає і від так званої “фальшивості зовнішніх проявів”, розкриває вчинки та душевні пориви істинної любові порівняно з “практичною вигодою і меркантильними інтересами” [7, с. 17].

Таким чином, актуальність формування ціннісної сфери особистості вчителя очевидна, постає необхідність розробки цілісної, сучасної моделі формування ціннісної сфери вчителів.

У дослідженнях, присвячених проблемі формування ціннісної сфери особистості в системі професійної освіти фахівців (Н. Маслова, Ю. Самсонов, В. Симоненко) та, зокрема, в умовах навчання в загальноосвітній школі (І. Якимович, О. Єсіна, І. Слюняєва), ми зробили конкретні висновки про те, що ціннісна сфера є вищим рівнем інтелектуально-морального розвитку людини й ґрунтується на гармонії ідеалів людини із загальнолюдськими цінностями та високоморальними вчинками, викликаючи потребу особистості служити суспільству та прогресу, необхідність самовдосконалення та самореалізації.

Більш конкретно й глибоко розроблено питання щодо стратегічних напрямів духовного та творчого самовдосконалення особистості в процесі самовизначення майбутнього фахівця (Р. Апресян, К. Войтила, П. Куусі, К. Лоренц, А. Печчеї, Е. Фромм, А. Швейцер та ін.). Це стосується необхідності виховання морально осмисленого ставлення особистості до вибору напрямів своєї майбутньої діяльності.

Ми сягнули далі у своїх розвідках і зробили висновки, що навіть зрілий педагог-професіонал втратив упевненість у майбутньому, дедалі відчутніші суперечності між ідеями, ідеалами, матеріальними потребами, мо-

тивами й почуттями, спостерігається байдужість, відчуження, ворожість до нагальних проблем навколишнього світу, а молодий спеціаліст, який приходить до загальноосвітнього закладу – інфантильний, з розмитим розумінням життєвого сенсу й цінностей. У зв'язку із цим постає завдання формування ціннісної сфери особистості вчителя, зокрема, відповідної системи духовних цінностей як майбутніх учителів, так і тих, хто вже не одне десятиріччя присвятив педагогічній діяльності, бо частіше виховання молодого спеціаліста залежить від того, який колега поряд з ним.

Ми черпаємо виховні традиції зарубіжної та вітчизняної думки (Я.А. Коменський, А.С. Макаренко, Г.С. Сковорода, В.О. Сухомлинський, К.Д. Ушинський), звертаємось до досягнень сучасних науковців (І.Д. Бех, М.Б. Євтух, І.А. Зязюн, Н.Г. Ничкало, Е.О. Помиткін, О.В. Сухомлинська, Т.І. Сущенко).

Роль учителя у формуванні моральних і духовних рис підростаючого покоління беззаперечна.

С.Л. Рубінштейн зазначає: “В особистості є своє обличчя. Така людина не просто вирізняється в тому враженні, яке вона справляє на іншого; вона свідомо виділяє себе з оточення. У вищих своїх проявах це передбачає певну самостійність думки, не банальність почуття, силу волі, якусь зібраність і внутрішню пристрасть. При цьому в кожній більш-менш значущій особистості завжди є якийсь відхід від дійсності, який веде до глибокого проникнення в неї. Глибина й багатство особистості передбачає глибину та багатство її зв'язків зі світом, з іншими людьми; розрив цих зв'язків, самоізолюваність стосуються її. Але особистість – це не істота, яка просто “вросла” в середовище; особистістю є лише людина, здатна виділити себе зі свого оточення для того, щоб по-новому, виключно вибірково зв'язатися з ним...” [13, с. 638].

Це повною мірою стосується вчителя, його особистості, якій належить навчати, виховувати й розвивати нове покоління в умовах єдиного європейського простору.

Протягом життя на особистість впливає багато факторів, одним із яких є навчально-виховний процес. Особливістю навчально-виховного процесу є те, що він впливає на людину свідомо і цілеспрямовано, власне цей вплив і є основним завданням педагогіки.

Щоб виховати повноцінну, духовно розвинуту особистість, необхідно, на нашу думку, вирішити такі завдання:

- визначити мету, або ж той ідеальний образ, який ми хочемо втілити в людину майбутнього;
- виділити найефективніші методи та прийоми для досягнення мети;
- визначити, хто має стати виконавцем виховного процесу.

Виходячи із цього, ми пропонуємо модель формування ціннісної сфери особистості педагога (рис. 2).

Сформувати ціннісну сферу особистості педагога неможливо без урахування його життєвих цінностей та орієнтацій, які проходять становлення протягом усього життя. Виникає потреба викорінення застарілих стереотипів

у професійній діяльності педагога, знаходження шляхів такого впливу, який би спонукав його до переосмислення свого життєвого досвіду, з метою сприяння виникненню нових цінностей, трансформація їх з об'єктивно значущих у суб'єктивно значущі. Такі вимоги посилюють необхідність переосмислення педагогом потреби набуття нових результативних засобів педагогічного впливу, нових форм проектування власної діяльності, використання методів ціннісно-змістового підходу до організації педагогічного процесу [10].

Рис. 2. Модель формування ціннісної сфери особистості вчителя

У сучасному освітньому просторі виникає необхідність втілення цінностей у педагогічний процес. Якщо виходити з того, що цінності – це “поняття, використане у філософії й соціології для позначення об’єктів, явищ, їх властивостей, а також абстрактних ідей, які втілюють у себе суспільні ідеали й виступають завдяки цьому еталоном необхідного [14, с. 755]. Поняття “цінності” тісно пов’язане з поняттям “цінності орієнтації”. Ціннісні орієнтації – це усвідомлені людиною цінності, які виступають метою життя й основними засобами їх досягнення.

Отже, “цінності” й “ціннісні орієнтації” відображають фундаментальні інтереси особистості та визначають стратегічну спрямованість її діяльності. Вони виявляються як життєва позиція особистості, її світогляд, моральні принципи. Вони є ознакою зрілості особистості, цілісності, надійності, вірності певним ідеалам, активній життєвій позиції. Цінності формуються в процесі життєдіяльності людей, вони піднімаються над повсякденною практикою й активно впливають на формування цілей, мотивів та вибору діяльності, що є важливим для педагога і його діяльності.

Дослідники розуміють під цінностями те, що характерне кожній людині чи групі людей, і виділяють три їхні форми:

- загальнолюдські;
- у вигляді витворів матеріальної й духовної культури або людських вчинків;
- особистісні, пов’язані з індивідуальною життєдіяльністю.

Кожна людина вибирає свої цінності, і її потреба у вираженні духовних абсолютів невичерпна [5, с. 201–202].

Сучасний учитель недостатньо готовий до формування духовних цінностей своїх вихованців та молодих колег.

Визначення рівня сформованості ціннісної сфери вчителя та ціннісних орієнтацій у молодого спеціаліста – справа непроста, потребує розробки певних концептуальних підходів і критеріїв, вибору методики проведення констатувального експерименту та обробки отриманих результатів. Це є наступним кроком подальших розвідок.

Отже, подальше дослідження спрямовує нас до визначення якостей, необхідних учителю в педагогічній діяльності. Ми окреслили це в певному колі (рис. 3).

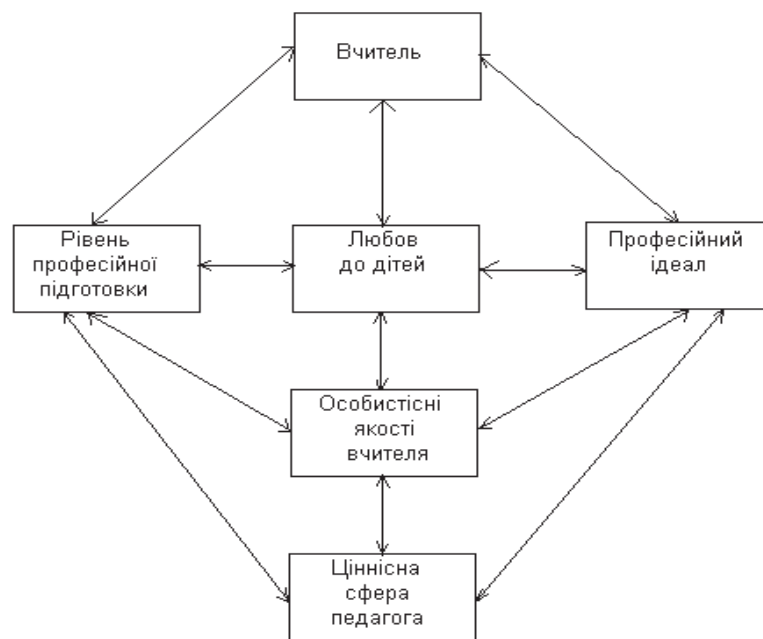

Рис. 3. Коло визначення якостей, необхідних учителю в педагогічній діяльності

Рух до нової школи в умовах єдиного європейського простору починається з осмислення цінностей кожного конкретного вчителя, всього педагогічного колективу, бо саме вони визначають ту педагогічну стратегію, котра буде осмислена й реалізована кожним учителем зокрема і колективом у цілому, оскільки особистісні цінності є найважливішим мотивуютьним фактором – людина досягає того, що вважає для себе цінним.

Сьогодні ми говоримо про втрату цінностей не випадково. Як зазначає В. Краус, “ідеали – це цінності, які ми бачимо в їх досконалості, зібрані в цілковитий образ, до якого можна лише наближатися; спроба ж буквально втілити їх у земному бутті може привести тільки до краху цих ідеалів” [6].

Висновки. Таким чином, ми дійшли висновку, що цінності неможливо нав’язати, ввести штучно. Вони з’являються тільки тоді, коли трансформується потужна мисленнева діяльність, підтримується тривалий полілог,

переосмислюється власний досвід та досвід інших. Коли цінності висвітлюються й реалізуються в діяльності, вони стають якостями особистості та підштовхують до нового розуміння основ і критеріїв ефективної педагогічної діяльності, бо "...цінністю для людини стає те, що приваблює, збагачує, спрямовує індивіда та творить його буття у всіх його вимірах, проявах і спрямуваннях..." [1, с. 147].

Отже, стає очевидним той факт, що вчителя треба скерувати на пошук власних шляхів удосконалення себе не тільки в період курсової перепідготовки, а й систематично протягом післядипломного періоду.

Література

1. Popielski K. Noetyczny wymiar osobowosci / Popielski K. – Lublin, 1994.
2. Бех І.Д. Виховання особистості : у 2 кн. / І.Д. Бех – К. : Либідь, 2003. – Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – 280 с.
3. Бех І.Д. Виховання особистості : у 2 кн. / І.Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід : науково-практичні засади – 344 с.
4. Вишневський О. Система цінностей і стратегія виховання / О. Вишневський // Рідна школа. – 1997. – № 7–8. – С. 3–9.
5. Гуревич П.С. Психологія / П.С. Гуревич. – М. : Знание, 1999. – С. 201–202.
6. Краус В. Нигилизм и идеалы / В. Краус. – М., 1993.
7. Кудин В.А. Роздумья (О смысле жизни, о перспективах развития человечества, о любви и ненависти, о добре и зле, о терроре и терроризме, о призвании в жизни и др.) / В.А. Кудин. – Харьков : ХПИ, 2003. – 184 с.
8. Лутай В.С. Філософія сучасної освіти : навч. посіб. / В.С. Лутай. – К. : Магістр-S, 1996. – 256 с.
9. Маслоу А. Психологія Бытия / А. Маслоу. – М. : Реал-бук, Ваклер, 1997. – С. 214.
10. Морозова О.П. Актуализация ценностно-смысловых аспектов профессиональной деятельности учителя / О.П. Морозова // Педагогіка. – М., 2002. – № 1. – С. 61–67.
11. Норов О. Гуманістичні цінності орієнтації / О. Норов. // Рідна школа. – 1997. – № 11. – С. 25–27.
12. Рац М.В. Журналистский цех в современной России / М.В. Рац // Общественные науки и современность. – 1998. – № 6. – С. 102.
13. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2002. – 720 с.
14. Словарь практического психолога. – Минск : Харвест, 1998. – 755 с.
15. Соціальна філософія : короткий енциклопедичний словник / [заг. ред. В.Ц. Андрущенко, М.І. Горлач]. – К. ; Харків : Рубікон, 1997.
16. Ступарик Б. Національна школа: витоки, становлення : навч.-метод. посіб. / Б. Ступарик. – К. : ІЗМН, 1998.

ГАЛАТИР І.А.

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА

В умовах сучасної України здійснення практичної підготовки соціальних працівників має свої особливості, які зумовлені специфікою процесу становлення та розвитку професії соціального педагога. Підготовка кадрів